

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2023.18.292455>

УДК 94(477) “1734/1775”

THE EASTERN AND SOUTHERN BORDERS OF UKRAINE FROM THE PERSPECTIVE OF THE ZAPOROZIAN COSSACKS OF THE NEW ZAPORIZHIAN HOST (SICH)

Viktor Brekhunenko

DSc (History), Professor
M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archeography and Source Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
4, Tryochsvyatyetska, Str.,
Kyiv, 01001, Ukraine
ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7646-7211>
E-mail: wbrekhunenko@ukr.net

Citation: Brekhunenko, V. (2023). The Eastern and southern borders of Ukraine from the perspective of the Zaporizhian Cossacks of the New Zaporizhian Host (Sich). *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V.A. Smolij, ed. Odesa, vol. 18, pp. 34 – 41.

Submitted: 12.11.2023

Annotation

This article aims to explore the perceptions of Zaporizhian Cossacks about the southern and the eastern Ukrainian borders in the times of the last Zaporizhian Sich. The studies have shown that Zaporizhian chief leaders of that time inherited Zaporizhian Cossacks' beliefs and opinions that were recorded in reference sources as far back as in the last decade of the XVIIth century. Their opinions were also significantly re-shaped with the «symbolic geography», of the Hetmanate top leaders. Genetically, the set of Zaporizhian Cossacks' beliefs and opinions has its roots in «mental maps» of the traditional Ukrainian early modern elite i.e. princes and nobility (shlyakhta). It has been proven that Zaporizhian leaders identified the southern and the eastern borders of the Domain of the Lower Zaporizhian Host (Viysko Zaporizke Nyzove) with the respective limits of the Ukrainian territorial space. It has been found out that the Cossacks consistently considered the coast of the Black sea between the Dnipro estuary and the city of Bilgorod as the optimal limit in the south, and the river Don and the northern coast of the Azov sea as the optimal limit in the east. Expansion to Kuban observed from the years 1730 at least resulted in inclusion of the south-eastern coast of the Azov sea up to and including Yeysk Spit into the 'own' territorial space. The approaches of Zaporizhian leaders as to justification of their territorial claims legitimacy have been observed. It has been shown that Zaporizhian Cossacks used the very same historical and legal proof-points that had been used by the Hetmanate top leaders. The pattern of lobbying the territorial interests by the Cossacks in relationships with the St. Petersburg and the Don Cossack Host has been checked. Peculiarities of assimilation of the territories by Zaporizhian Cossacks in the south and in the east have been examined.

Key words: *The Lower Zaporizhian Host, the southern and the eastern boards, Ukrainian territorial space, «symbolic geography», «mental maps»*

СХІДНА ТА ПІВДЕННА МЕЖІ УКРАЇНИ З ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА ДОБИ НОВОЇ СІЧІ¹

Віктор Брехуненко

Доктор історичних наук, професор
Інститут української археографії та
джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України
вул. Трьохсвятительська 4,
Київ, 01001, Україна
ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7646-7211>
E-mail: wbrekhunenko@ukr.net

Цитування: Брехуненко В. Східна та південна межі України з перспективи запорозького козацтва доби Нової Січі. *Чорноморська минушина: записки Відділу історії козацтва на півдні України*: зб. наук. праць/ за ред. В. А. Смоля. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2023. Вип. 18. С. 34 – 41.

Отримано: 12.11.2023

Анотація

Мета статті полягає в дослідженні уявлень запорозького козацтва про південний та східний українські кордони в часи останньої Запорозької Січі. Простежено, що тогочасна запорозька старшина успадкувала переконання запорожців, зафіксовані в джерелах вже в останньому десятилітті XVII ст. Її погляди також виразно перекувалися з «символічною географією» еліти Гетьманщини. Генетично ж комплекс уявлень запорожців своїми коріннями заходить у «ментальні мапи» традиційної української ранньомодерної еліти – князів і шляхти. Доведено, що запорозька верхівка ототожнювала східний та південний кордони Вольностей Війська Запорозького Низового з відповідними межами українського простору. З'ясовано, що оптимальної межею на півдні козаки стабільно вважали узбережжя Чорного моря між гирлом Дніпра і Білгородом, а на сході – річку Дон та північне узбережжя Азовського моря.

Просування на Кубань, яке простежується щонайменше з 1730-х рр., призвело до включення до «свого» простору й південно-східного узбережжя Азовського моря до Єйської коси включно. Простежено підходи запорозької старшини до обґрунтування легітимності своїх територіальних претензій. Показано, що запорожці використовували ті ж історичні та правові аргументи, якими послуговувалася еліта Гетьманщини. Відфільтровано алгоритм виборювання козаками своїх просторових інтересів у стосунках з Петербургом та Військом Донським. Розглянуто особливості опанування запорозьким козацтвом простору на півдні та сході.

Ключові слова: Військо Запорозьке Низове, південний та східний кордони, український простір, «символічна географія», «ментальні мапи».

Перші зразки запорозьких сигналів про прийнятну південну межу Запорожжя з'являються на початку XVIII ст. під супровід роботи московсько-турецької розмежувальної комісії 1705 р. Кошовий Кость Гордієнко заявляв про принципову неможливість проводити кордон по Дніпру, бо запорожці здавна володіли урочищами «не тільки що по цей бік ріки Бугу, але й по той бік Бугу, де було й містечко, зване Старим, у яке Хмельницький пускав на зимівлю татар» [9, с. 32]. Пізніше кошовий уточнював, що «проведення кордону суперечить «священній корові» «старовині», бо «від віку не чувано, і ніхто того не може сказати, щоб якого часу міг на Дніпрі бути кордон» [9, с. 35]. Такий підхід свідчить про появу в головах запорозької верхівки уявлень про невіддільність Війська Запорозького Низового від тієї козацької території, яка йому автоматично дісталася після інституалізації запорозької спільноти. У подальшому це стане відправним пунктом для просторового дискурсу запорожців.

Паралельно козаки розвивали тему справедливого південного кордону. Він мав проходити по узбережжю Чорного моря, бо, за твердженням кошового, «ще коли

¹ Стаття підготовлена в рамках наукового проєкту 2020.02/0059 «Просторові межі українського світу: комплекс уявлень та їхня реалізація в ранньомодерній Україні (XVI – XVIII ст.) Національного фонду досліджень України

Очакова й не було чути, тоді Військо Запорозьке по місце Очаківське Дніпром володіло, ні з ким не розмежовуючи, і про те б твоїй милості відати, що наш Військовий Кордон по сам Очаків простором є» [9, с. 35]. На початку липня було долучено й інші історичні аргументи. Кошовий прив'язував легенду про давність володінь запорозького козацтва в Північному Причорномор'ї до постаті великого литовського князя Вітовта [9, с. 48]. Листи К. Гордієнка не залишають сумнівів у тому, що січова старшина успадкувала не лише традиційне бачення оптимальної південної межі українського простору, а й аргументацію, яку українські еліти використовували в ранньомодерні часи.

Бачення запорожцями конкретної лінії південної та східної межі Вольностей особливо виразно проявилось у часи останньої Січі (1734 – 1775 рр.). Межі Вольностей уявлялися традиційно – узбережжя Чорного та Азовського морів і річка Дон. Вичерпно про це мовилося у наказі Коша депутатам, обраним на Законодавчу комісію 1767 р.: «...вниз до самих ногайських степів, а через Дніпро та лиман Дніпровий і Бугів, як з віків бувало, по очаківські улуси [...] від самарських же земель через степ до самої ріки Дону, де ще за гетьмана козацького Прецлава Лянцкоронського козаки запорозькі свої зимівники мали» [6, с. 165].

Запорожці неодноразово наголошували, що історичні кордони Вольностей на південному сході проходять по Азовському морю та Дону, а також доклали зусиль для фіксації їх на документальному та фізичному рівнях. Активізація ідеологічних і практичних кроків була зумовлена, з одного боку, посиленням колонізаційної активності запорозьких козаків на цих напрямках, а з іншого – загостренням конкуренції з Військом Донським. Почалися вперті змагання з донцями за територію від р. Кальміусу до Дону включно з тутешньою ділянкою північного узбережжя Азовського моря. 10 жовтня 1743 р. з'явився спеціальний сенатський указ, згідно з яким Військо Донське та Кіш мусили надати документальні докази своїх прав на спірну територію. Комісія на чолі з полковником Яковом Більсом розпочала роботу в 1745 р. [16, с. 55 – 57]. Невдовзі з'ясувалося, що жодна зі сторін не може підкріпити свої претензії документально, чого і слід було очікувати. Запорожські представники обмежилися спробами переконати комісію, що мають документи на землі аж до гирла р. Темерника [18, арк. 2].

Врешті, сенатський указ від 30 квітня 1746 р. взяв сторону донців, оскільки на той час їх уже міцно вдалося прив'язати до московської пуповини. Кордон було проведено по р. Кальміус, а не по р. Міус, як компромісно погоджувався Кіш. А 19 вересня запорозько-донська межувальна комісія позначила рубіж на місцевості [15, с. 102 – 103]. Але навіть набагато пізніше, після ліквідації Війська Запорозького Низового, у Петербурзі добре пам'ятали про брак у Війська Донського легітимних підстав зазіхати на міжріччя Міусу й Кальміусу. Зокрема, губернатор Азовської губернії Василь Чертков у рапорті генерал-губернаторові Григорію Потьомкіну від 10 грудня 1776 р. писав, що в «тодішній час Донське Військо за рікою Міусом, подаючись до Кальміусу ні на землі, ні на рибні ловлі при берегах Азовського моря права не мало) рибними ловлями користувалося, то їм того промислу не забороняти і тих заводів не розоряти» [17, арк. 86 зв.].

Запорожців, звісно, не задовольняла затверджена в 1746 р. межа, однак ідеологічно вони досягли значного успіху, відлуння якого для просторової організації українського світу на сході насправді важко переоцінити. Адже Петербург офіційно визнав за Військом Запорозьким Низовим територію аж до р. Кальміус з узбережжям Азовського моря між р. Бердою і р. Кальміусом [14, с. 544].

Утім Кіш невтомно прагнув добитися офіційного скасування згаданого указу та проведення справедливого кордону. У 1752 р. кошовий отаман Павло Іванович звернувся до Єлизавети Петрівни з клопотанням повернути Війську Запорозькому Низовому втрачену частину узбережжя Азовського моря. Запорожці підсилили свою позицію шляхом конструювання вже згадуваного псевдоуніверсалу Б. Хмельницького [10, с. 33]. У 1755 – 1756 рр. козаки пробували використати на свою користь перехід Запорожжя під булаву Кирила Розумовського. Вони звернулися до гетьмана за заступництвом у Петербурзі, наголошуючи на тому, що значна частина їхніх земель «приморські коси і річки з іншими угіддями» відійшли до Війська Донського [2, с. 575, 589; 3, с. 483, 485;]. Такий хід був тактично грамотним, оскільки кидав на азовсько-донську проблему відсвіт набагато обґрунтованіших вимог щодо решти втрачених територій.

У 1767 р. Кіш намагався скористатися з роботи утвореної Катериною II комісії з межування земель Війська Донського. Цього разу запорожці також кололи очі псевдоуніверсалом Б. Хмельницького, згадавши документ у наказі своїм депутатам, відрядженим на Законодавчу комісію [6, с. 165]. Тепер вони вимагали не визнавати за донськими козаками спірні землі від Кальміусу до Дону на тій підставі, що Військо Донське під час попереднього розмежування не подали письмових доказів.

Чергові спроби запорожці зробили в 1770-ті рр. У 1771 р. кошовий Петро Калнишевський, клопочучи 23 грудня перед Катериною II про повернення Кошу всіх захоплених земель, згадував і лівобережне Запорожжя від Орелі до Азовського моря [12, с. 301]. У 1774 р. П. Калнишевський у черговому посланні від 24 вересня знову опікувався поверненням приазовських земель, які відійшли «Війську Донському з приморськими косами» [12, с. 309 – 310].

***

Притаманні запорожцям уявлення про південну та східну межі Запорожжя доповнювалися наполегливими спробами фізично опанувати терени до Дону, а на півдні – включно з узбережжям Чорного та Азовського морів. Наслідки зусиль, докладених на обох напрямках, становили основу запорозького спадку для сучасної Південної та Східної України.

На сході запорожці в часи останньої Січі розвинули активність у бік Дону та Азовського моря. Старшина намагалася не допустити шкідливого проникнення в зону інтересів Запорожжя донських козаків та наполегливо спускала на гальмах заборони, які від 1740-х рр. почали линути з Петербурга. Як тільки виникло тертя з Військом Донським за східний кордон та за азовські коси, Кіш негайно створив Кальміуську паланку (1742 р.). У наступному році паланковий центр було символічно перенесено у міжріччя Кальміусу та Міусу на р. Мокрий Єланчик [15, с. 98]. У 1745–1746 рр. Військо Донське організувало потужні каральні експедиції з метою таки витіснити запорожців з Міусу та сусідніх територій. Але, крім погрому запорозьких об'єктів, ці донські напади підсвітили надзвичайно важливий наслідок зусиль Коша. У міжріччі Кальміусу та Міусу донці виявили не лише запорожців, а й до 2000 українських переселенців з-поза меж Вольностей [15, с. 100]. Цей факт виходить далеко за рамки тривіальної ілюстрації проникнення сюди промисловиків. Насправді він привідкриває завісу над динамікою та панорамою загосподарення краю, змушуючи переглянути стереотипні уявлення про мізерність освоєння його у запорозькі часи.

У підсумку запорожцям вдалося набути вирішальної переваги над донськими козаками. Військо Донське спромоглося сяк-так конкурувати лише з приводу

морських рибних угідь. Колонізаційні ж зусилля донців були мізерними. Поодаль від узбережжя налічувалося лише чотири донських хутірця. Та ще на кордоні стояли дві форпостні команди – Міуська (на Коров'ячому перелазі) та Кагальницька [15, с. 116 – 117]. Натомість запорозькі зимівники на р. Міусі фіксує у 1773–1774 рр. академік Гільденштедт [8, с. 220 – 222]. Про багато куренів на річках Грузький Єланчик та Кримка писав командир донської команди, спорядженої на р. Міусі Василь Седов. Лише згідно з відомістю, укладеною в Новоросійській губернії наприкінці 1774 р., у Кальміуській паланці налічувалося до 300 зимівників [5, с. 10 – 11].

На ґрунті успішної колонізації спірних теренів кальміуський полковник Петро Велегура взяв у 1772 р. під контроль кордон по Міусу та накинув свою владу навіть на острівки донського населення та на приходьків-донців. Згаданий вище Василь Седов наголошував, що кальміуський полковник «самовільно між Війська Донського мешканцями суд робить і покарання» [15, с. 118]. Символічно своєрідний підсумок запорозько-донських змагань за перевагу в краї підбив уже після ліквідації Запорожжя губернатор Азовської губернії генерал-майор Василь Чертков. У своєму рапорті Григорію Потьомкіну від 10 грудня 1776 р. В. Чертков, переймаючись проблемою розміщення Астраханського драгунського полку, визнав відсутність донських поселень у Приазов'ї [18, арк. 85].

Ближнім Приазов'ям запорожці не обмежилися. Вони проникали за уявну лінію свого простору на кубанський бік Азовського моря. Полковники Кальміуської паланки всіляко підтримували риболовецькі промисли на Кубані. У 1751 р. полковник Чуб навіть видавав офіційні дозволи на риболовлю на Єйській та Чубурській косах [15, с. 96. 107]. Військовий отаман Війська Донського Данило Єфремов скаржився у 1746 р., що «всупереч її імператорської величності указам переїхали вони, запорожці, для рибних ловель на кубанський бік моря і не тільки в Барчирі, але і в турецьких межах побудували курені (які спеціально надісланими [донськими козаками] хоч й були спалені, але згодом ними (запорожцями. – Авт.) побудовані)» [19, арк. 1].

Не зупиняли запорожців і численні заборони, які з 1745 р. линули з Петербурга, Києва чи Малоросійської колегії. Так само не мали на запорожців особливого впливу заборонні сенатські укази 1753, 1758 рр., листи та ордери київського генерал-губернатора 1758, 1767 рр., ордер П. Румянцева 1767 р. [19, арк. 21]. Дійшло до того, що в 1767 р. писар Кальміуської паланки Іван Кулик стягував платню із донців та інших прибулих сюди для промислів [15, с. 112].

Освоюючи рибні угіддя південно-східного узбережжя Азовського моря, запорозькі козаки відкривали нову сторінку своєї історії, пов'язану з Кубанню. Їхня наполеглива присутність тут задовго до переселення, здійсненого в 1790-х рр. під егідою Петербурга, вистеляла дорогу до розширення просторових меж українського світу в природний тоді спосіб – шляхом займанщини незагосподарених територій та досягнення переваги над іншими претендентами. У цьому разі конкурентами були донські козаки. З ліквідацією Запорожжя органічність процесу була перервана. Проте запорожці зуміли навіть у нових умовах забезпечити свій пріоритет на Кубані. А той факт, що донці в кінці XVIII ст. опинилися за бортом, свідчить про те, за ким була перевага в запорозькі часи. Так що поява в XVIII ст. на Кубані Чорноморського Війська з колишніх запорожців лише підсумувала тривалий процес розширення ними українського простору коштом освоєння кубанського берега Азовського моря.

На південно-західному напрямкові запорожці прагнули й далі закріпитися там, куди проникали з своїми промислами від кінця XV ст. – у гирлі Дніпра, на Чорноморському узбережжі та на Дністрі. Після 1709 р. запорозьке населення вже

ніколи не зникало з Криму та зі смуги між пониззями Дністра й Дніпра, полегшуючи проникнення сюди нових допливів із Запорожжя, а під запорозькою парасолькою – з інших українських земель. На тлі ослаблення в середині – другій половині XVIII ст. конкурентів по той бік Степового фронтиру, а також посилення потуги самого Запорожжя це тепер набуло далекосяжного звучання.

У 1734 р. під царську зверхність повернулися фактично лише січовики й ті козаки, які групувалися навколо Січі. Упродовж 1730–1760-х рр. у Причорномор'я не припинявся потік утікачів із Правобережжя, Гетьманщини, Слобожанщини. Ставши опертям для подальших допливів до Криму й особливо до Північного Причорномор'я тих, хто «шукав козацтва», осередки запорожців по мусульманський бік фронтиру надійно вкорінювали там український слід. Вичерпно про цю гібридну експансію висловився у січні 1747 р. кримський хан у своїй скарзі султанові [1, с. 399].

На Дністрі та в Молдові станом на 1755 р. перебувало не менш як 400 козаків. Частину з них наповнювали перебіжчики з Вольностей. А в 1760 р. у пониззі Бугу налічувалося 500 душ, які, ставши куренями, займалися здобичництвом у Правобережній Україні, Причорномор'ї, Новій Сербії. Бугогардівський полковник потурав цьому, маючи і свою долю [11, с. 33 – 40]. Осавул Василь Решетов, побувавши в 1761 р. в Очаківському степу та в Придністров'ї, зазначав, що «більшою частиною селяться там втікачі з Новоросійської губернії та з Польської України [...] народ зі згаданих сторін сильно туди сходиться, і селища надто збільшилися й безперестанку прибавляються» [4, с. 23].

На території Кримського ханату з'явилися зимівники тих запорожців, які не поривали з Кошем. У гирлі Дніпра існувала навіть Прогноїнська паланка. У 1747 р. запорожці збудували на кримському боці міст через р. Білозерку й мали намір збирати тут мито з купців. З перемінним успіхом суперечки з Кримом за це вигідне місце точилися до 1765 р. [20, с. 96 – 97].

Надвірний радник Дмитро Лодигін у своєму листі до керівника Новосербії Івана Хорвата від 19 серпня 1761 р. опосередковано передав стійкі переконання про стабільне проникнення запорожців як у Північне Причорномор'я, так і на територію Кримського півострова: «...якщо вони, запорожці, ті землі (відведені під Новосербію та Новослобідський полк. – Авт.) своїми називають, бо, де вони за татарами вешталися або де рибу ловили, то увесь Крим та Буджак має їм належати» [19, с. 85].

Продовжував існувати і кримський анклав запорожців, який утворився ще в 1709–1734 рр. Розселившись тоді в Бахчисараї, його околицях, Гезльові та на південному березі Криму, козаки з часом купували землі й заводи господарства [11, с. 28 – 29]. При цьому більшість запорожців вкорінювалася без переміни ідентичності. Приміром, у 1751 р. донесення Війська Донського фіксує такий факт: «Колишній старий козак Запорозького Війська Іван Трофимов, який живе в Бахчисараї і який там і дружину гречанку має» [18, арк. 42 зв]. Рахунок таких козаків, слід гадати, пішов на сотні, якщо хан навіть поставив над ними старшим втікача із Запорожжя Андрія Щербину. На таку ж думку наштотує і турецький план переселити запорожців з Криму до Буджаку, створивши там Січ як вагомий подразник і для Запорожжя, і для Петербурга. Політичний підтекст існування запорозької структури в Криму, ясна річ, не давав спокою Московії. Її послі в Стамбулі в 1746–1747 та в 1752 рр. безрезультатно наполягали на виселенні усіх козаків з Криму до Запорожжя [11, с. 27 – 32].

У підсумку глибоке фізичне проникнення запорожців на південь та схід було не лише суголосним з їхніми уявленнями про оптимальні тамтешні межі Вольностей – Дон та узбережжя Чорного й Азовського морів, – а й відображало закономірності

формування українського простору в ранньомодерні часи. На сході їхні результативні зусилля вилилися в поширення реального контролю на міжріччя Міусу й Кальміусу та в просування далі до Дону. Крім того, запорожці шляхом налагодження рибних промислів на південно-східному узбережжі Азовського моря розкупили для вкорінення українського сліду Кубань, перетнувши дорогу ймовірним конкурентам – донським козакам. На причорноморському напрямку досягнення були скромнішими. Але й тут запорожцям вдалося виразно позначити свою присутність аж до пониззя Дністра і навіть на території Кримського півострова. Це стало логічним продовженням лінії на володіння Північним Причорномор'ям, що тягнула від інтелектуальних і фізичних зусиль XVI – початку XVIII ст., докладених як традиційною елітою, так і козаками.

Джерела та література:

1. Андриевский А. А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715–1774 гг. *Записки Одесского императорского общества истории и древностей*. Одесса, 1886. Т. XIV.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734 – 1775 / упор. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева, Л. А. Сухих. Київ, 2003. Т. 3.
3. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734 – 1775 / упор. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева. Київ, 2006. Т. 4.
4. Бачинська О. Українське населення придунайських земель XVIII – початок XX ст. Одеса, 2002.
5. Бойко А. В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII століття. Запоріжжя, 1995.
6. Джерела з історії Південної України. Т. 6: Степова Україна в Законодавчій комісії 1767 року / упор. Н. Сурева. Запоріжжя, 2008.
7. Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1850. Т. II.
8. Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1879. Т. XI.
9. Кордони Війська Запорозького та діяльність російсько-турецької межової комісії 1705 р. / упор. В. Мільчев. Запоріжжя, 2004.
10. Мицик Ю. Історія свідчить. Кілька документів з козацької старовини і кілька зауважень з цього приводу. *Кур'єр Кривбасу*. 1995. Грудень. № 43 – 44. С. 30 – 36.
11. Мільчев В. Нариси з історії запорозького козацтва XVIII століття. Запоріжжя, 2009.
12. Петро Калнишевський та його доба. З документів та матеріалів. Київ, 2009.
13. Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1830. Т. 10: 1737 – 1739.
14. Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1830. Т. 11: 1740 – 1743.
15. Полторак В. Взаємини запорозького та донського козацтва періоду Нової Січі (1734 – 1775): політико-правовий і соціально-економічний аспекти. Дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2007.
16. Полторак В. Розмежування Вольностей Війська Запорозького та Війська Донського в 40-ві рр. XVIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2005. Вип. XIX. С. 55 – 57.
17. РГАДА. Ф. 16. Оп. 1. Д. 797. Ч. 8.
18. РГАДА. Ф. 111. 1746. № 1.
19. РГАДА. Ф. 248. Оп. 113. № 598. Л. 21.
20. Тищенко М. Нариси з історії зовнішньої торгівлі України в XVIII в. Біла Церква, 2010.

References:

1. Andrievskii, A. A. (1886). Dela, kasayushchiesia zaporozhtsev s 1715 – 1774 gg. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostei*. Odessa. T. XIV. [in Russian].

2. Arhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi. Korpus dokumentiv 1734 – 1775 / upor. L. Z. Histsova, L. Y. Demchenko, T. L. Kuzyk, L. M. Muravtseva, L. A. Sukhyh Kyiv, 2003. T. 3. [in Russian].
3. Arhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi. Korpus dokumentiv 1734 – 1775 / upor. L. Z. Histsova, L. Y. Demchenko, T. L. Kuzyk, L. M. Muravtseva. Kyiv, 2006. T. 4. [in Russian].
4. Bachynska, O. (2002). *Ukrainske naseleння pry dunaiskykh zemel XVIII – pochatok XX st. Odesa*. [in Ukrainian].
5. Boiko, A. V. (1995). *Zaporozkyi zymivnyk ostannioi chverti XVIII stolittia*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
6. Dzherela z istorii Pivdennoi Ukrainy. T. 6: Stepova Ukraina v Zakonodavchii komisii 1767 roku / upor. N. Sureva. Zaporizhzhia, 2008. [in Ukrainian].
7. Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostei. Odessa, 1850. T. II. [in Russian].
8. Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostei. Odessa, 1879. T. XI. [in Russian].
9. Kordony Viiska Zaporozkoho ta diyalnist rosiisko-turetrskoi mezhovoi komisii 1705 r. / upor. V. Milchev. Zaporizhzhia, 2004. [in Ukrainian].
10. Mytsyk, Y. (1995). Istoriiia svidchyt. Kilka dokumentiv z kozatskoi starovyny I kilka zauvazhen z tsioho ptyvodu. *Kurer Kryvbasi*. Hruden. № 43 – 44. S. 30 – 36. [in Ukrainian].
11. Milchev, V. (2009). *Narysy z istorii zaporozkoho kozatstva XVIII stolittia*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
12. Petro Kalnyshevskiy ta yoho doba. Zbirnyk dokumentiv ta materialiv. Kyiv, 2009. [in Ukrainian].
13. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi imperii. Sankt-Peterburg, 1830. T. 10: 1737 – 1739. [in Russian].
14. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi imperii. Sankt-Peterburg, 1830. T. 11: 1740 – 1743. [in Russian].
15. Poltorak, V. (2007). *Vzaiemyny zaporozkoho ta donskoho kozatstva periodu Novoi Sichi (1734 – 1775): polityko-pravovyi i sotsialno-ekonomichni aspekty*. Dys. ... kand. ist. nauk. Odesa. [in Ukrainian].
16. Poltorak, V. (2005). Rozmezhuvannia Volnostei Viiska Zaporozkoho ta Viiska Donskoho v 40-vi rr. XVIII st. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*. Zaporizhzhia. Vyp. XIX. S. 55–57. [in Ukrainian].
17. Rosiiskii gosurastvennyi arhiv drevnih aktov (dali – RGADA). F. 16. Op. 1. D. 797. Ch. 8.
18. RGADA. F. 111. 1746. № 1. [in Russian].
19. RGADA. F. 248. Op. 113. № 598. L. 21. [in Russian].
20. Tyshchenko, M. (2010). *Narysy z istorii zovnishnoi torhivli Ukrainy v XVIII v. Bila Tserkva*, 2010. [in English].